

Lühendid igapäevasuhtluses

Tiina Leemets

AKs räägiti Muuga LNG-terminalist ning Eesti SKP kasvust. LCD-teleril on USB-liides. Patsient pöördus EMOsse. Palun sisestage oma PIN. Kasutasin CV kirjutamisel ÕSi abi. Praegused keskealised mäletavad kooliajast VTK-norme ja ÜKT-tunde. Korteril on PVC-aknad. IT-töötaja registreeris end FIEks. GMode DNAd on geenitehnoloogia võtetega muudetud. USA ja NATO lõpetasid piirkonnas lahingutegevuse. Eesti osaleb OECD ja WTO ettevõtluspoliitika töörühmades. MTA ja PPA ühisoperatsioonil leiti salasigarette.¹

Neid ja paljusid teisi sõnade algustähtedest moodustatud suurtähtlühendeid ehk akronüüme loeme ja kuuleme sageli, enamasti ka mõistame pikemalt mõtlemata, oskame käänata ja liitsõnadeks siduda.

Nii lühendatakse näiteks asutuste ja organisatsioonide nimetusi (EMÜ = *Eesti Maaülikool*, HTM = *Haridus- ja Teadusministeerium*, UNESCO = *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*), väljaannete nimesid ja pealkirju (EE = *Eesti Ekspress* või „*Eesti entsüklopeedia*“, OK = *Oma*

¹ „Aktuaalne kaamera“, veeldatud maagaas (*liquefied natural gas*), sisemajanduse koguprodukt; vedelkristallekraan (*liquid crystal display*), universaalne jadasiin (*universal serial bus*); erakorralise meditsiini osakond; isiku tunnusnumber (*personal identification number*); elulookirjeldus (*curriculum vitae*), õigekeelsussõnaraamat; „Valmis tööks ja NSV Liidu kaitseks“ (kehakultuuri-programm), ühiskondlikult kasulik töö; polüvinüülkloriid (*polyvinyl chloride*); infotehnoloogia, füüsilisest isikust ettevõtja; geenmuundatud organism, desoksüribonukleiinhape (*deoxyribonucleic acid*); Ameerika Ühendriigid (*United States of America*), Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsioon (*North Atlantic Treaty Organization*); Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsioon (*Organization for Economic Co-operation and Development*), Maailma Kaubandusorganisatsioon (*World Trade Organization*); Maksu- ja Tolliamet, Politsei- ja Piirivalveamet.

Keel, *HS* = *Helsingin Sanomat*), riikide ja nende ühenduste nimetusi (*LAV* = *Lõuna-Aafrika Vabariik*, *AÜE* = *Araabia Ühendemiraadid*), seadusenimetusi (*KTS* = *kohtutäituri seadus*, *KeTS* = *keskkonnatasude seadus*) ning paljusid termineid jm pikemaid liitsõnu ja sõnaühendeid (*MTÜ* = *mittetulundusühing*, *MRT* = *magnetresonantstomograafia*, *ATV* = ingl *all-terrain vehicle* 'maastikukulgur', *CD* = ingl *compact disk* 'laserplaat', *TIR* = pr *transport international par la route* 'rahvusvaheline maanteevedu').

Homonüümsete akronüümide vältimiseks ühes ja samas valdkonnas saab lühendisse lisada väiketähti, vrd *KTS* ja *KeTS* või *RE* = *riigiettevõte* ja *RdE* = *rendiettevõte*. Muidu ütleb harilikult kontekst, kas *RE* on riigiettevõte või Eesti Reformierakond ja mis väljaannet tähistab *EE*.

Reet Kasik ja Silvi Vare on käsitlenud lühendamist sõnamoodustusviisina ning lugenud suurtähtlühendid üheks lühendsõnade liigiks. Reet Kasik eristab lühendsõna puhtortograafilisest (väiketäht)lühendist: „Lühendsõna on fonoloogiliselt omaette keelend, mida hääldatakse kirjakujule vastavalt ja mis ei pruugi (eriti võõrpäritolu puhul) oma pika lähtevormiga (alussõna, -sõnaühendi või -nimega) seostuda.“² Silvi Vare teeb eri autoritele toetudes lisaks vahet: akronüüme loetakse nagu sõnu, tähthaaval hääldatavad lühendid on initsialismid.³ Et selline vahetegemine ei ole eesti allikates väga levinud ning mõnigi kord saab lugeda mõlemat moodi (vt häälduse lõik), on siin kirjutises sünonüümidenä kasutusel *akronüüm* ja *suurtähtlühend*.

² R. Kasik, Komplekssete sõnade struktuur. Tartu Ülikooli eesti keele osakonna preprintid 3. Tartu, 2013, lk 52.

³ S. Vare, Lühendamise ja lühendsõnade fenomenist eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 2014, nr 5, lk 354.

Kust nad tulevad?

Ühed on puhtalt eesti päritolu: AS = *aktsiaselts*, LOV = *linnaosavalitsus*, ERR = *Eesti Rahvusringhääling*, PÖFF = *Pimedate Ööde filmifestival*. Teiste aluseks on võõrkeelse nimetuse tõlge või mugandus: EL = *Euroopa Liit*, vrd ingl *EU = European Union*, KKK = *korduma kippuvad küsimused*, vrd ingl *FAQ = frequently asked questions*. Kolmandad on üle võetud lähteekeelsena: R.S.V.P. = pr *répondez s'il vous plaît* 'palun vastake', FSB = vn *Федеральная служба безопасности* 'Venemaa föderaalne julgeolekuteenistus', MTV = sm *Mainos-TV* (varem Põhja-Eestis populaarne Soome reklaamitelekanal) või ingl *Music Television* (USA muusikatelekanal).

Inglise keeles on akronüümid väga levinud ja ka eesti keelde on neid sealt järjest rohkem üle võetud, nt avalõigu LNG, LCD, USB, PIN, PVC, IT, GMO, DNA, USA, NATO, OECD, WTO. Eesti pallimänguklubid kasutavad oma nimedes ingliskeelseid lühendeid BC = *basket(ball) club* 'korvpalliklubi', FC = *football club* 'jalgpalliklubi', HC = *handball club* 'käsipalliklubi'. Veel enam on inglise keelt argikeeles ja virtuaalsuhtluses (ASAP = *as soon as possible* 'otsekohe, niipea kui võimalik', LOL = *laughing out loud* 'naeran valju häälega', YOLO = *you only live once* 'elu ei kordu').

Kas kasutusel on algkuju või tõlge, sõltub kujunenud tavast. On NATO, aga ÜRO (= *Ühinenud Rahvaste Organisatsioon*), USA, aga LAV. Vahel on originaal tõlkekuju kõrvale tõrjunud, nt Luure Keskagentuuri lühendi LKA asemel on tänapäeval sagedamini käibel CIA = *Central Intelligence Agency*.⁴

Juhuslikult võivad lähte- ja eestikeelsete sõnade algustähed ka kokku langeda, nt GMO = *geenmuundatud organism, genetically modified organism*, ESM = *Euroopa stabiilsusmehhanism, European Stability Mechanism*, IT = *infotehnoloogia, information technology*.

⁴ Google'i otsing 16.04.2015: „LKA juht“ 18 vastet, „CIA juht“ 86; „LKA tegevus“ 3, „CIA tegevus“ 16.

Kuidas neid hääldada?

Reeglid leiab eesti keele käsiraamatust.⁵ Väiketähtlühendi asemel öeldakse lugedes teatavasti sõna, nt *lg-s* 2 [lõikes kaks], *lk-l* 17 [leheküljel seitseteist]. Argikeeles leidub tähthaaval lausutavaid erandeid, nagu *juhataja kt* 'kohusetäitja', *astus aiü-sse* 'ametiühingusse'. Väiketähtlühendeid kirjutas lähemalt ei käsitle.

Suurtähtlühendit veeritakse tähthaaval, nt AK [aa kaa], ATV [aa tee vee], CD [tsee dee], SKP [ess kaa pee], OECD [oo ee tsee dee] jne, või loetakse sõnana, kui nii on suupärane: *sisetage PIN* [pinn], *pöördus EMOsse* [emosse], *vaatasin ÕSi* [õssi], *registreeris end FIEks* [fiieks], NATO [na(a)to] *liikmesriigid*. Vahel on võimalikud mõlemad, ehkki sõnana lugemine võib mõjuda argikeelsemalt: USA [uu ess aa ~ usa], ERR [ee err err ~ err], TÜ [tee üü ~ tüü], IT [ii tee ~ itt], LOV [ell oo vee ~ lovv], SEB [ess ee bee ~ seeb] jne.

Võörkeelse lühendi tähti hääldatakse eestipäraselt: ATV [aa tee vee], mitte [ei tii vii], NATO [na(a)to], mitte [neitou], OECD [oo ee tsee dee], mitte [ou ii sii dii] jne. Reeglit kinnitab mõni kujunenud erand (BBC, CIA, DJ), täiesti põhjendamatu on aga ladina *curriculum vitae* lühendi CV [tsee vee] inglispärane hääldus.

Numbri ja tähe kombinatsiooni korral (3D = ingl *three-dimensional*, 4G = ingl *fourth generation*) öeldakse number samuti eesti keeles [kolm dee, neli gee]. Kõige selgem oleks väljenduda pikemalt: *kolmemõõtmeline* ehk *ruumiline*, *neljanda põlvkonna* (mobiilside või -telefon).

Võörkeelsete lühendite kaksisveed on tavaks lugeda [vee], nt WC [vee tsee], WWW [vee vee vee]. Eesti keeles ei märgita *v*-häälikut *w*-tähega aga sellest ajast alates, kui gooti kirjalt mindi üle antiikvale (1920.–1930. aastate jooksul). 1918.–1940. aasta Eesti Vabariiki saab tähistada lühendiga EW üksnes väljaspool kirjakeelt.

Mõnest akronüümist on aja jooksul saadud reeglikohase kirja-pildiga uued sõnad, nt *ufo*, *laser*, *aids*, *spaa*, *vipp* ja värske

⁵ M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007, lk 130. <http://www.eki.ee/books/ekk09/>.

näitena *leed* (< LED = *light-emitting diode* 'valgusdiood'). Milline akronüüm sõnaks kujuneb, on ennustamatu, aga kui ta on sõnana hääldatav ja ka üldkeeles sageli kasutatav, on selline muganemine võimalik.

Millal neid kasutada?

Hulk akronüüme on jõudnud üldkeelde (kirjutise avalõigus on näiteid majandusest, tehnikast, bioloogiast jt erialadelt). Mõis- tagi saab nende asemel kasutada ka sõnalisi vasteid, kusjuures eesti vaste võib olla algkeelelega võrreldes veidi lühem ja suu- pärasem (vrd nt *all-terrain vehicle* ja *maastikukulgur*, *répondez s'il vous plaît* ja *palun vastake*). Oskuskeeles ja erialaslangis on lühendeid veelgi rohkem, sest ühe- või ka kolmesilbilisena hääld- dud akronüüm on sagedaseks kasutamiseks mugavam kui pikk liitsõna või sõnaühend, lisaks mõjub see omainimesi ühendavalt. Seadusetundjad võivad näiteks teada, et „taks, kuts ja Reks“ on teadus- ja arendustegevuse korralduse seadus ehk TAKS, kutse- seadus KutS ning reklaamiseadus ReKS.⁶ Lennuki meeskonnale on selge, et „pikk“ on õhusõiduki kapten (ingl PIC = *pilot-in-command*).⁷ Avalikkusega suheldes tasuks aga igapäevaelus kaaluda, kas tema igapäevalühend on teistelegi arusaadav. Kui keele- nõuandja soovitaks nõuküsimisel vaadata EKGd, mõtleks küsija tõenäoliselt elektrokardiogrammile ega taipaks midagi, ehkki keelekorraldajatele on EKG esmajoones teadusteos „Eesti keele grammatika“ (üks ja sama lühend on käibel meditsiinis ja filo- loogias ning üldisemalt tuntakse just meditsiini tähendust).

Küsimusi on tekitanud rahvusringhäälingu päevauudistes kõlanud „mepid“ ning „heffkoolid“. MEP (ingl *Member of the European Parliament*, Euroopa Parlamendi ehk europarlamenti liige) on levinud Brüsseli eesti ametnike hulgas ning HEV-kool (hariduslike erivajadustega õpilaste kool) hariduskorralduses, aga asjasse pühendamatuks jäävad need arusaamatuks.

⁶ V. Saarmets, Kas lühendamislõbu läbi? – Õiguskeel 2011, nr 2. www.just.ee.

⁷ Lennundusterminoloogia komisjoni andmed.

Eesti keele käsiraamatus on lühendireeglistiku juures meenutatud sedagi, et lühendid on argised ega sobi ilukirjandusse, pidulikku või tippametlikku teksti.⁸ Huvitav seik: kui 2015. aasta riigikogu valimistel jäi IRLi (Isamaa ja Res Publica Liidu) tulemus varasemast kehvemaks, soovitas erakonna liige edaspidi vigadest õppimise kõrval ka nime muuta. „Parteinimi akronüümina no ei kanna.“⁹

Kunas panna sidekriips?

Seda küsitakse keelenõuandjailt sageli. Suurtähtlühendi käänamisel on sidekriipsu kasutus vaba: *AS-is* v *ASis*, *ERR-i* v *ERRi*, *ATV-ga* v *ATVga*. Samamoodi lisatakse lühendist tuletamisel liide: *USA-lanna* v *USAlanna*, *PÖFF-ilik* v *PÖFFilik*.

Suurtähtlühendi sidumisel sõnaga tuleb vaadata, kas sisuliselt moodustub liitsõna või mitte. Kui jah, siis pannakse sidekriips, nt liiki näitavad *LNG-terminal* (vrd *gaasiterminal*), *PVC-aken* (vrd *plastaken*), *CD-mängija* (vrd *plaadimängija*), *suusa-MM* (vrd *suusavõistlused*). Kui ei, kirjutatakse lahku: *CV esitamine* (vrd *avalduse esitamine*), *ELi seadused* (vrd *riigi seadused*), *NATO liikmesriigid* (vrd *alliansi liikmesriigid*).

Kokkuvõte

Akronüümide pluss on lühidus, miinus läbipaistmatus. Neid kasutades tuleb meeles pidada kaht peamist põhimõtet. Esiteks, lühendit või selle tähti hääldatakse eesti keele päraselt. Teiseks peab kirjutaja või kõneleja olema veendunud, et ka lugeja või vestluspartner teab akronüümi tähendust, eriti kui lühend on võõrkeelne ja kui suhtlus ei toimu ühe ringkonna või eriala piires.

⁸ M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat, lk 125.
<http://www.eki.ee/books/ekk09/>.

⁹ Pakosta 7 sammu Isamaa jaoks. – Eesti Päevaleht 09.03.2015.